

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:41 (Ekim 2009)

ÇİN VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA

Çağdaş ÜNGÖR *

Özet

Bu çalışma Çin Halk Cumhuriyeti'nin Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkelere yönelik dış politikasını analiz etmek için genel bir çerçeve sunacaktır. Burada amacım, kronolojik bir değerlendirme yapmaktan ziyade Çin'in 1949-2009 dönemindeki Üçüncü Dünya politikasındaki değişim ve devamlılıklara işaret etmek. İdeoloji, Mao döneminde (1949-1976) Çin'in Üçüncü Dünya perspektifini şekillendirmekte başat faktör olmuştur. Buna karşın, 1970'lerin sonunda başlayan dışı açılma reformlarından itibaren, Çin'in gelişmekte olan ülkelerle ilişkisi, ekonomik pragmatizm etrafında şekillenen karmaşık bir yapıya doğru evrildi. Bu kökten değişime rağmen, bugünkü ÇHC rejimi halen "Batılı olmayan" kimliğine, "yarı sömürge" geçmişine ve daha önce bu ülkelere yaptığı yardımlara gönderme yaparak, bu bölgelerdeki nüfuzunu arttırmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, ÇHC, Güney, Üçüncü dünya, gelişmekte olan ülkeler

China and The Third World

Abstract

This study provides a general framework to analyze People's Republic of China's foreign policy towards the developing countries in Asia, Africa and Latin America. Here, rather than providing a chronological assessment, my aim is to point out the continuities and changes in China's Third World policy in the period 1949-2009. During the Maoist decades (1949-1976) ideology has been the determining factor in shaping the Chinese perspective towards the Third World. By contrast, subsequent to the opening-up reforms in the late 1970's China's relationship with the developing countries has evolved into a complex pattern shaped by economic pragmatism. Despite this fundamental change, current PRC regime still refers to her "non-Western" identity, "semi-colonial" past, as well as her previous aid and assistance to these countries, in an attempt to increase its influence in these regions.

Keywords: China, PRC, Güney, Third world, developing countries,

* Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Çin Halk Cumhuriyeti, Batı medyasında sık sık önümüzdeki elli yılın süper güç adayı olarak lanse edilse de, bugün, pek çok ekonomik veriye göre halen gelişmekte olan bir ülke. ÇHC devlet adamları da, küresel platformlarda ülkelerinin mucizevi ekonomik büyümesi her gündeme geldiğinde bunu vurguluyorlar. Bu vurgu, bir yanıyla, özellikle Batı ülkelerinde hakim olan "Çin tehdidi" söyleminin etkisini azaltmaya yönelik; bir yanıyla da, Çin'in, Soğuk Savaş yıllarından miras kalan ve büyük ölçüde kendi kendine biçtiği "üçüncü dünya liderliği" misyonuyla ilgili. Gerçekten de Çin, 1950'lerden bu yana uluslararası platformlarda genellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle özdeşleşiyor, onların sorunlarını gündeme getiriyor ve onlardan yana taraf oluyor¹. Bu özdeşleşme, söylemsel düzeydeki karşılığını Çin'in Avrupalı ülkeler tarafından yarı - sömürge haline getirildiği ve ülkede halen "utanç asrı" olarak anılan 19. yüzyıla yapılan göndermelerde buluyor. Çin, Soğuk Savaş yılları boyunca, kendisiyle diğer üçüncü dünya ülkeleri arasındaki bu tarihsel ortaklığa sürekli dikkat çekiyordu. 1970'lerin sonlarında başlayan reformlardan bu yana Çin artık üçüncü dünyayla olan ilişkilerini ideolojik değil, ekonomik bağlar üzerinden tanımlıyorsa da, bu söylem bugün de geçerliliğini yitirmiş değil.

Bu çalışma, Çin'in üçüncü dünya ülkelerine (her ne kadar bu kavram Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte anlamını büyük ölçüde yitirdiyse de) bakışını belirleyen temel parametreleri incelemeyi amaçlıyor. Aşağıda tartışılacağı gibi, 1970'lerin sonunda başlayan reformlar, Çin'in gelişmekte olan ülkelere yönelik politikasını dönüştürmekte belirleyici oldu. Bununla beraber, ülkenin Mao dönemi mirasını bütünüyle terk ettiğini söylemek de mümkün değil. Bu çalışmada, ÇHC'nin altmış yıllık tarihi boyunca gelişmekte olan ülkelere yönelik dış politikasındaki değişim ve devamlılıkları görmemizi sağlayacak genel bir çerçeve sunulacaktır. Bu çerçevenin tarihsel arkaplanını incelemek için öncelikle ÇHC'nin Mao Zedong dönemindeki (1949-1976) dış politikasına yakından bakmak gerekiyor.

Mao'nun Üçüncü Dünya'sı: Bandung Ruhu ve Anti-Emperyalizm

Çin'de sosyalist devrimin 1949 yılındaki zaferi, Sovyetler Birliği önderliğindeki doğu bloğunda sevinçle karşılanırken, kapitalist kampta derin bir şok etkisi yaratmıştı. 1945-1949 yıllarında yaşanan Çin İç Savaşı'nda milliyetçileri destekleyen ABD, komünistlerin zaferinden sonraki süreçte, iç kamuoyunda uzun uzun "Çin'i kimin kaybettiğini" tartıştı. 1950'de başlayan ve iki tarafın zıt kamplarda savaştığı Kore Harbi'ni takip eden yirmi yıllık süreçte "Amerikan karşıtlığı" Çin dış politikasının ana temalarından birini oluşturacaktı. ABD'nin, 1970'lerin başına kadar, kıtadaki Komünist Parti yönetimini değil, Tayvan adasına Milliyetçi (Guomindang) rejimini tanımakta ısrar etmesi, onu uluslararası arenada genç ÇHC rejiminin başlıca düşmanı haline getirdi. 1950'li yıllar

¹ Bu, Çin'in genel tavrı olmakla beraber, ülkenin, Soğuk Savaş yıllarında başta Hindistan, Endonezya ve Vietnam olmak üzere birçok üçüncü dünya ülkesiyle ikili ilişkilerinde problemler yaşadığı da bir gerçek. Dolayısıyla Çin'in üçüncü dünyaya bakışını genel diskur düzeyinde incelemek daha doğru.

boyunca, Çin, ideolojik ve materyal destek alacağı Sovyetler Birliği'ne "yaslanma"² stratejisini benimsedi. Çinli komünistler, içeride uyguladıkları iktisadi politikalarla Sovyetler örneğini birebir izlemedilerse de, bu dönem boyunca kuzey komşularından çok şey öğrendikleri ve uluslararası platformlarda onu karşısına alacak bir tutumdan özenle kaçındıkları çok açık. Bu anlamda, Çin'in 1950'li yılların ortasından itibaren belirginleşen üçüncü dünya söylemi, Sovyet dış politikasına tezat değil, onu tamamlayan bir faktör olarak anlaşılmalıdır. Bu söylem, Çin'in bu dönemde yeni yeni hız kazanan sömürge karşıtı mücadelelere (ki Cezayir bunun en bilinen örneğiydi) verdiği destekle şekillenmeye başlamıştı.

Çin'in 1950'lerdeki dış politikası, Batı emperyalizmini, üçüncü dünya ülkelerine yönelik en büyük tehdit olarak sunuyor; ulusal bağımsızlık mücadelesi veren sömürge ülkelerini de sosyalist bloğun doğal müttefiki olarak görüyordu. Bu dönemde, Çin rejiminin dış politika hedeflerinden biri, ABD liderliğindeki Batı bloğunun "saldırgan" politikalarına karşıt, barışçıl ve uzlaşmacı bir tavrı öne çıkarmaktı.³ Çin, bu siyaseti ilk kez, Kore Harbi'nden sonra toplanan Cenevre Konferansı'nda (1954) ve çoğu yeni bağımsız olmuş Asya-Afrika ülkelerini biraraya getiren Bandung Konferansı'nda (1955) dünya kamuoyu önünde sergileme fırsatı buldu. Cenevre görüşmelerinde Asya'daki çatışmaların çözümüne sağladığı katkılarla gündeme gelen Çinli diplomatlar, Bandung'da komşu ülkelerle imzaladığı sınır antlaşmalarıyla ülkelerinin Amerikan propagandasında resmedildiği gibi agresif ve istilacı değil, barışçı ve işbirliğine yatkın olduğu mesajını verdi. Yine bu konferansta, bugün de halen Çin dış politikasının temel prensipleri arasında yer alan "barış içinde birlikte yaşamının beş kriteri"⁴ vurgulandı. Sömürgeciliği kınayan, üçüncü dünya ülkelerinin Batıya olan bağımlılığını azaltmak için kendi aralarındaki işbirliği ve dayanışmayı arttırma amacı güden Bandung Konferansı Çin'in Asya ve Afrika ülkeleriyle ilişkilerini pekiştirmesi anlamında önemlidir. Ancak "Bandung ruhu"nun Çin dış politikasına yön veren başat faktörlerden biri haline gelmesi için 1960'ları beklemek gerekecekti.

Çin dış politikasında 1960'larda üçüncü dünya vurgusunun merkezi önem kazanması, aynı yıllarda vuku bulan Çin-Sovyet anlaşmazlığı ile birebir ilişkilidir. Bu dönemde Sovyetler'le ideolojik bir kopuş yaşayan Çin, Kruşçev rejimini içeride ve

² Tam adı "tek tarafa yaslanma stratejisi". (İngilizce: "Leaning on one side", Çince: "yibian dao")

³ Bu "barışçıl" dış politikanın oluşum sürecini inceleyen bir çalışma için, bkz, Zhang, Shu Guang, "Constructing 'Peaceful coexistence': China's Diplomacy toward the Geneva and Bandung conferences, 1954-1955", *Cold War History*, Vol. 7, No. 4 November 2007, ss. 509-528

⁴ 1954'de formüle edilen ve bugüne kadar ÇHC'nin ikili diplomatik ilişkilerine temel oluşturan bu prensipler sırasıyla şu şekildedir: 1) toprak bütünlüğü ve egemenliğe karşılıklı saygı 2) karşılıklı saldırmazlık prensibi. 3) birbirinin iç işlerine müdahale etmemek. 4) eşitlik ve karşılıklı fayda 5) barış içinde birlikte varolmak.

dışarıda kapitalistlere ödün vermekle itham etmiştir.⁵ Anlaşmazlığı takip eden süreçte Sovyetler'den yana saf tutan diğer sosyalist ülkelerle de arası açılan Çin, dünyanın devrimci ağırlık merkezinin "revizyonist" doğu bloğundan Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerine kaydığını savundu. Çin'in kendini dünya devriminin merkezine yerleştirdiği bu söylem, küresel ölçekte kendi taraftar kitlelerini yarattıysa da, bu aynı zamanda, Çin'in bundan sonraki süreçte, üçüncü dünyadaki nüfuzunu arttırmak için ABD ile olduğu kadar Sovyetler'le de rekabet edeceği anlamına geliyordu.⁶ Bu yıllarda, Batılı ülkelere ilaveten sosyalist bloktan da dışlanan ÇHC'nin, içine saplandığı uluslararası izolasyonu kırmak için üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerine ağırlık verdiği de bir gerçektir.

1960'larda, Çin dış politikasında üçüncü dünya ögesinin belirginleşmesi ülkenin dış propaganda medyasında Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine yönelik yayınların artmasından da anlaşılabilir⁷. Bu dönemde, Çin dış propagandasının merkez temasını üçüncü dünyadaki gerilla savaşları ve anti-emperyalist ulusal bağımsızlık mücadeleleri oluşturuyordu. Bunların arasında, Vietnam Savaşı, en belirgin simge olarak öne çıkmıştır. Çin, benzer şekilde, ABD-İsrail ittifakına karşı mücadele eden Filistin Kurtuluş Örgütü'ne ve Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğine de destek verdi. Çin'in bu dönemde üçüncü dünyadaki nüfuzunu artırma çabası propaganda medyasıyla sınırlı kalmadı. Bu çabanın bir diğer önemli boyutu, Çin'in kendine yakın bulduğu rejimlere yaptığı maddi yardımlarıdır.⁸ Aynı şekilde, yeni bağımsız olan ülkelerde, özellikle de Afrika gibi teknolojik açıdan çok geri kalmış bölgelerde gerçekleştirdiği altyapı projeleri Çin'in prestijini arttırdı⁹. Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerini ziyaret eden resmi

⁵ Ayrışmanın en önemli nedeni, Kruşçev döneminde Stalin'in eleştirilmesi ve Sovyet dış politikasında "barış içinde birlikte yaşama" söyleminin güç kazanmasıdır. Çin, bu dönemden sonra Sovyetler'i içeride revizyonizmle, dışarıda ABD'ye taviz vermekle itham etmeye başladı.

⁶ Üçüncü dünyadaki Çin-Sovyet rekabetini inceleyen ayrıntılı bir çalışma için, bkz., Rubinstein, Alvin Z. ed., *Soviet and Chinese Influence in the Third World*, Praeger: New York, 1975

⁷ Bu dönemde ÇHC dış propaganda teşkilatının iki önemli kurumu olan Foreign Languages Press (Yabancı Dil Yayınları) ve Pekin Radyosu, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da kullanılan yerel dillerdeki yayınlarını gözle görülür şekilde arttırdılar. Bu dönemdeki Çin dış propagandasını inceleyen ayrıntılı bir çalışma için, bkz. *The External Information and Cultural Relations Programs of the People's Republic of China*, United States Information Agency, Research Service, 1973

⁸ Bu yardımlar, oldukça mütevazı boyuttaydı. Vietnam istisnası haricinde, Çin'in en büyük maddi yardımını, Asya ve Afrika ülkelerindeki gerilla hareketleri değil, Pakistan devleti alıyordu. Bkz. Derek Mitchell ve Carola McGiffert, "Expanding the 'strategic periphery': A History of China's Interaction with the Developing World", Eisenman, Joshua, Eric Heginbotham, ve Derek Mitchell, eds., *China and the developing world: Beijing's strategy for the Twenty-first century*, Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2007, s.16

⁹ Zambiya'nın bakır havzalarıyla Tanzanya sahilini bağlayan Tan-Zam demiryolu projesi bunun en büyük örneklerinden biridir. Çinli mühendisler bu projeyi büyük zorluklara rağmen 1965-1970 yılları arasında tamamladılar. Bkz. Sutter, Robert G., *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, New York: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2008, s.368

delegasyonlar ve sanat toplulukları Çin'in siyasi, ticari ve kültürel nüfuz sahasını genişlettiler. Bu bölgelerde Çin sosyalizminin başarılarını sergileyen endüstri fuarları, film günleri, fotoğraf sergileri gibi etkinlikler organize edildi. Öğrenci değişim programları sayesinde, özellikle Afrika kıtasından birçok öğrencinin Çin'de yüksek öğrenim olanağına kavuşması sağlandı.

1966'da Mao'nun ÇKP'nin içindeki "revizyonistleri" ve "kapitalist yolcuları" temizlemek için devrimci gençleri göreve çağırmasıyla başlayan Büyük Proleter Kültür Devrimi, Çin dış politikasındaki üçüncü dünya vurgusunun daha da ağırlık kazanmasına yol açtı. Ancak bu dönemde yaşanan kaos süreci, Çin'de birçok devlet kurumu gibi Dışişleri Bakanlığı'nı da işleyemez hale getirecek ve ülkenin dış dünyayla ilişkilerini sekteye uğratacağı. Kültür Devrimi sırasında, Çin'de diplomasiyle propaganda arasında –zaten daha önce de müphem olan ayırım bütünüyle ortadan kalktı. 1950'li yıllarda Marksist-Leninist literatüre mütevazı bir katkı olduğu düşünülen Mao Zedong Düşüncesi bu dönemde Çin ve dünya devrimcilerinin temel başvuru kaynağı olarak sunuldu. Bu süreçte sergilenen aşırı eşitlikçi ve gençliği öne çıkaran anlayış, Batı'daki muhalif grupları fazlasıyla cezbettiyse de, Çin'in resmi ikili ilişkileri bu süreçten olumsuz etkilendi. Çin'in "devrim ihracı" siyaseti ve sol gruplara verdiği destek, birçok üçüncü dünya rejimi tarafından içişlerine müdahale olarak algılandı ve protestolara yol açtı.

Çin Kültür Devrimi'nin kaotik dönemi 1969'a kadar sürdü ve ülke 1970'lerin başından itibaren dış politikadaki aşırılıklarını törpüledi. Bu dönemde Çin dış politikasında yaşanan en ciddi dönüşüm Richard Nixon'un Beijing'i ziyaretiyle başlayan ABD ile yakınlaşma süreciydi. Bu beklenmedik yakınlaşmanın arkaplanında Çin dış politikasındaki tehdit algısının giderek ABD'den Sovyetler Birliği'ne kayması yatıyordu. İki tarafın da Sovyetler'in gücünü dengelemek amacı güttüğü bu taktik yakınlaşma, ÇHC'nin diplomatik izolasyonunu sona erdirmesi ve ülkenin uluslararası alandaki önemini arttırması açısından önemlidir.¹⁰ Ancak Mao Zedong'un 1974'de formüle ettiği "üç dünya teorisi"nden de anlaşılabilceği gibi, Çin'in ABD ile yakınlaşması, iki ülke arasındaki ideolojik zıtlıkları sona erdirmemiştir. Bu teoriye göre, ABD ve Sovyetler Birliği'nden oluşan iki süper güç birinci dünyayı; Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ekonomilere sahip ancak saldırgan olmayan ülkeler ikinci dünyayı; Çin'in liderliğindeki az gelişmiş ekonomilere sahip diğer ülkeler de üçüncü dünyayı oluşturuyordu¹¹. Mao'ya göre üçüncü dünya, iki süper gücün kendi arasındaki nüfuz

¹⁰ Bu sürecin sonunda ÇHC, Batılı ülkeler tarafından peşisıra tanınacak ve yirmi yıldır beklediği Birleşmiş Milletler üyeliğini kazanacaktı. Çin, 1970'ler boyunca Birleşmiş Milletler platformunu üçüncü dünya ülkeleriyle dayanışmak için kullandı. ÇHC'nin Birleşmiş Milletler'de sergilediği oylama davranışı için, bkz. Chai, Trong R., "Chinese policy toward the third world and the superpowers in the UN General Assembly 1971-1977: a voting analysis", *International Organization*, 33, 3, Summer 1979

¹¹ Bkz. Yu, George T., "China and the Third World", *Asian Survey*, Vol. 17, No.11 (Nov, 1977) s. 1039.

mücadelesinden zarar gören, iki güç tarafından da sömürülen ve buna direnmesi gereken bir bloktu.

"Üç dünya teorisi" 1970'lerin sonuna kadar söylem düzeyinde gündemde kaldıysa da, Mao'nun 1976'daki ölümünden ve ÇKP içindeki Kültür Devrimi kadrolarının tasfiyesinden sonra başlayan reform süreci ülkenin üçüncü dünyaya geleneksel bakışında ciddi bir dönüşüm yaratacağı. Takip eden dönemde ÇHC, Sovyetler Birliği'nin küresel ölçekte ABD'den daha tehlikeli olduğu varsayımından hareketle Batı'yla olan bağlarını güçlendirdi. Şimdi 1980'lerde yaşanan bu dönüşüme daha yakından bakalım.

1980'ler: Batı'dan öğrenme ve Üçüncü Dünya politikasında belirsizlikler dönemi

1978'de Deng Xiaoping liderliğinde başlayan ve bugün otuzuncu yılını geride bırakan reformlar, Çin'in çehresini tamamıyla değiştirdi. Köylerde pilot proje olarak başlatılan hane bazında kar amaçlı üretim modelinin tarımsal üretimi arttırdığı anlaşıldıktan sonra, model diğer alanlara da yayıldı. Dünyada bir komünist parti tarafından başlatılan ilk ve tek kapitalistleşme süreci olan Deng Xiaoping reformları, Mao döneminin eşitlikçi ekonomi politikalarını ters yüz etti. Yönetimdeki reform taraftarları, ülkenin iç siyasetinde modernleşmeyi öncelikli amaç haline getirirken, Çin dış politikasını da bu amaca hizmet edecek şekilde yeniden yapılandırdılar. Mao dönemi boyunca dünyadaki (özellikle de Batı'daki) bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişmelere büyük ölçüde kapalı kalan Çin, aradaki farkı kapatmak için hızla "Batıdan öğrenme" sürecini başlattı. Ülkenin modernizasyonu, Mao döneminde "emperyalist kampın finans odakları" olarak görülen IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlardan alınan kredilerle finanse edildi. Bu dönemde Çin dış politikasında üçüncü dünya vurgusu söylemsel düzeyde tamamen terk edilmediyse de, Mao dönemindeki "devrim ihracı" siyasetinin sürdürülemez olduğu anlaşıldı. Üçüncü dünyanın Çin dış politikasındaki ağırlığının azalmasının bir diğer nedeni, reformlara hız kazandırmak ve ülkenin modernleşmesi için gerekli olan teknolojinin ancak Batı'dan transfer edilebilecek olmasıydı.¹²

Reform sonrası Çin dış politikasında ideolojik öncelikler eskisi kadar belirleyici olmamakla birlikte, Sovyetler Birliği'nin ABD'den daha tehlikeli görülmeye başlanması üçüncü dünyaya bakışı etkileyen önemli faktörlerden biridir¹³. Bu süreçte, Çin, Küba ve Vietnam gibi Sovyetler'le yakın ilişki içinde olan üçüncü dünya ülkelerinden uzaklaştı.¹⁴ Aynı dönemde, Çin, Sovyet nüfuzuna karşı mücadele eden üçüncü dünya ülkelerinin

¹² Bkz. Worden, Robert L., "China's Balancing Act: Cancun, the Third world, Latin America", *Asian Survey*, Vol.23, No 5 (May, 1983), s.619

¹³ Sovyet tehdidi altında görülen alanlarından en önemlisi Ortadoğu, Hint Okyanusu ve Hindîçin bölgesidir. Çin, Afganistan'ın işgalini ve İran şahının devrilmesini Sovyetler'in güneye doğru yayılmacı siyasetinin bir kanıtı olarak görüyordu. Bkz. Harris, Lillian Craig, *China's foreign policy toward the Third World*, The Center for Strategic and International Studies, Washington DC: Praeger, 1985, s.51

¹⁴ A.g.e., s.51

gerekirse ABD'nin yanında yer alması gerektiğini savundu. Bu siyasetin bir örneği, Çin'in geleneksel Ortadoğu politikasına tezat olarak, İsrail'le barış antlaşması imzalayan Mısır'a olan desteğini sürdürmesiydi.¹⁵ İdeolojik faktörün baskın olduğu Mao dönemiyle karşılaştırıldığında, Çin'in 1980'li yıllarda içine girdiği hızlı değişim süreci içinde, bütüncül bir üçüncü dünya politikası sergilediği söylenemez. Bu dönemde, ülkenin topyekün modernleşmesi için Batıyla olan ilişkilerini çok yönlü olarak geliştiren Çin'in yüzünü tekrar üçüncü dünyaya dönmesi için, Soğuk Savaş'ın bitişine eşlik eden Tiananmen Olayları'nı beklemek gerekecekti.

1990'lardan bugüne: Küreselleşme döneminde Çin'in Üçüncü Dünya politikası

1989'da demokrasi talep eden Çinli öğrencilerin başkent Beijing'deki Tiananmen Meydanı'nda yaptığı gösteriler, parti yönetimi tarafından bir "karşı devrim" hareketi olarak görülüp şiddetle bastırıldı. Takip eden süreçte, ÇHC, başta ABD olmak üzere, birçok Batılı ülkenin ciddi yaptırımlarıyla karşılaştı. 1990'lı yılların ilk yarısında Batıyla ilişkilerin olumsuz gidişatı, Çin'i uluslararası arenada alternatif arayışlarına itti.¹⁶ Bu bağlamda, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin Çin dış politikasındaki önemi giderek artacaktı. Çin Komünist Partisi, ülkenin Tiananmen Olayları sonrasında girdiği krizi, 1990'lı yıllarda öncülük ettiği olağanüstü ekonomik büyüme ile aştı. Bununla ilişkili bir başka gelişme, Çin sanayisindeki büyümeye paralel olarak artan hammadde ve enerji talebinin, ülkeyi bu alanda dışa bağımlı hale getirmesiydi. Bu faktör, Soğuk Savaş yılları boyunca üçüncü dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinde ideolojik öncelikleri esas alan Çin'in geleneksel dış politikasında ciddi bir dönüşüm yarattı. Küreselleşme çağında yeni bir üçüncü dünya politikası, hem büyüyen Çin ekonomisinin hammadde ve enerji ihtiyacını karşılamak, hem de ülkenin tüketim malları için yeni ihrac pazarları bulmak için gerekliydi.¹⁷

1990'lı yıllardaki ekonomik büyümesi sayesinde küresel ölçekte bir cazibe merkezi haline gelen Çin'in artan nüfuzunun en çok hissedildiği bölge Asya oldu. Çin, özellikle 1997 Asya ekonomik krizinden sonra, o zamana dek bölgedeki ihracat odaklı büyümenin öncüsü olarak görülen Asya kaplanlarının misyonunu devraldı. Bu dönemde, Çin'in etkisi sadece Doğu Asya'da değil, Orta ve Güneydoğu Asya'da da belirleyici olmaya başladı. 1990'ların ortasında Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleriyle Şanghay Beşlisi'ni (Bugünkü adıyla Şanghay İşbirliği Örgütü) kuran Çin, başta

¹⁵ A.g.e. s.55

¹⁶ Çin'in Batıdan izolasyon sürecinin bir sonucu, bu dönemde Ortadoğu'daki otoriter yönetimlere yönelmesi şeklinde ortaya çıktı. Aynı şekilde, geçmişte ABD'nin bölgedeki maşaları olarak gördüğü Suudi Arabistan ve İsrail gibi ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirdi. Bkz. Surrter, Robert G., *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, New York: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2008, s.358

¹⁷ Çin, bu dönemde ABD pazarına olan bağımlılığını azaltmak için Latin Amerika ülkeleriyle olan ilişkilerini de geliştirmiştir. Bkz. Mora, Frank O., "Sino-Latin American relations: Sources and consequences, 1977-1997", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol.41, No.2 (Summer, 1999) s.92

ASEAN¹⁸ olmak üzere Asya'daki diğer bölgesel bloklarda da söz sahibi hale geldi. Bu tip bölgesel örgütlenmelerdeki rolü, Çin'in dünya politikasında ABD'ye alternatif bir güç merkezi olmaya başladığı inancını pekiştirdi. Çin dış politikasında "bölgecilik" ve "çok kutupluluk" söyleminin giderek önem kazanması, ülkenin bu yeni statüsüyle yakından ilişkiliydi.¹⁹

Enerji, yatırım ve ticaret ekseninde şekillenen yeni üçüncü dünya politikası, Çin'in Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkisini de derinden etkiledi. Bu dönemde, ÇHC, Maolu yıllarda "Amerikan yanlısı", "gerici", "feodal" rejimler olarak sınıflandırdığı bir dizi bölge ülkesiyle yakınlaştı.²⁰ Petrolde dışa bağımlı olmayı büyük bir zaaf olarak gören ÇHC yönetimi, enerji ithalatı konusunda kaynak çeşitliliğini esas alan bir politika izledi.²¹ Petrol diplomasisi, İran, Sudan ve Venezüela gibi ülkeleri Çin'in enerji ortakları haline getirirken, Çin'in bu ülkelerle ilişkilerinde sadece ekonomik çıkarlarını gözetmesi Batı medyasında sık sık eleştirildi. Çinli diplomatların üçüncü dünyaya yönelik politikasında "barış içinde birlikte yaşamının beş kriteri"nden biri olan "iç işlerine karışmama" ilkesini benimsemesi, Batı'nın insan hakları ve idari şeffaflık politikasıyla tezat oluşturuyordu.²² Çin'in gelişmekte olan ülkelere verdiği düşük faizli kredilerde, Batılı ülkelerin aksine, bu alanlarda kaydedilecek iyileşmeyi şart koşmaması, Çin'in cazibesini arttıran bir faktör. Bugün Çin'in Afrika'da giderek önem kazanan varlığı Batı kamuoyunda rahatsızlık yaratırken, Çinli gözlemciler artan ilişkilerin bölgenin gelişmesi için kritik önem taşıdığı görüşünde.²³

¹⁸ Çin ASEAN'ın (Association of Southeast Asian Nations: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) on üye ülkesinden biri olmamakla birlikte, ASEAN Artı Üç (Çin, Güney Kore, Japonya) Forumu aracılığıyla bu oluşum üzerinde etki sahibi. Endonezya, Kamboçya, Burma, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Brunei, Vietnam, Laos'dan oluşan birlik, 2020'de Güneydoğu Asya ekonomileri arasında tam entegrasyon hedefi güdüyor.

¹⁹ Bkz. Sutter, Robert G., *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, New York: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2008, s.115

²⁰ Çin, petrolde alternatif kaynak arayışını sürdürse de, Çin ithal ettiği petrolün yarısını halen Ortadoğu bölgesinden karşılıyor. Bu alandaki en önemli iki ticaret partneri ise Suudi Arabistan ve İran. Bkz. Sutter, Robert G., *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, New York: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2008, p.365

²¹ Çin'in güncel enerji politikasını inceleyen bir çalışma için, Bkz. Lai, Hongyi Harry, "China's oil diplomacy: Is it a global security threat?", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No.3, 2007, ss. 519-537

²² Bu husus Çin-Afrika-ABD üçlü diyalog konferansında, Amerikan temsilci Nancy Soderberg tarafından dile getirilmiştir. Soderberg, ABD'nin prensipte içişlerine karışmama ilkesini benimsemesine rağmen, Darfur sorunu gibi örnekler karşısında sessiz kalmanın zararlarını gündeme getiriyor. Bkz. An Chunying, "He er butong: zhutui feizhou fazhan: zhongguo-feizhou-meiguo sanfang duihua hui zongshu" (Farklılıklara rağmen Uyum: Afrika'nın kalkınmasına yardım: Çin-Afrika-ABD üçlü diyalog konferansı özeti), *Xiya feizhou* (Batı Asya ve Afrika), 2007, Sayı: 6, s.73

²³ Çinli gözlemcilere göre, ülkelerinin Afrika'daki yatırımı, bölgeyle olan ticareti, başta sağlık olmak üzere birçok alanda yaptığı insani yardım, Afrika'nın yoksulluktan çıkması yönünde bir

Son yirmi yıldır, Çinli diplomatlar uluslararası platformlarda, "Güney Güney" işbirliğine sıkça vurgu yapıyorlar. Çin'in gelişmekte olan ülkelerle işbirliği ve dayanışmayı vurgulaması, söylemsel düzeydeki ifadesini, ülkenin yarı-sömürge olduğu 19.yüzyıla yapılan göndermelerde buluyor. Aynı şekilde, ülkenin Mao döneminde Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki sömürge karşıtı bağımsızlık savaşlarına verdiği maddi ve moral destek, Çin'in kendisini Batı dünyasına alternatif bir güç odağı olarak konumlandırmasını sağlıyor. Güncel örneklerini Bandung Konferansı'nın ellinci yıldönümünde toplanan 2. Asya-Afrika Zirvesi'nde ve Çin-Afrika Forum'unda gördüğümüz gibi, ÇHC devlet adamları, Mao döneminin üçüncü dünyacılık mirasına her fırsatta sahip çıkıyorlar.²⁴ Ancak özellikle 2001'deki Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinden sonra Çin'in pek çok gelişmekte olan ülke için bir ortak değil, rakip haline geldiği de ortada. Bugün Çin, dünya pazarlarında, tekstil başta olmak üzere birçok tüketim ürününün ticaretinde, esas olarak gelişmekte olan ülkelerle rekabet ediyor. ÇHC'nin bir ticaret devi haline gelmesi, dolaylı olarak, birçok Güney ülkesinde ekonomik küçülmeye ve işsizliğin artmasına neden oldu. Benzer şekilde, Çin'deki ucuz işgücüsüyle rekabet edemeyen ülkeler dış yatırım çekmekte zorlanır hale geldi.

Bugün, Çinli diplomatlar uluslararası platformlarda ülkelerinin "gelişmekte olan ülke" karakterini vurgulasalar da, Çin'in küreselleşme sürecinden zarar gören değil, fayda sağlayan bir ülke olduğu aşikar. Öte yandan Çin'deki ekonomik kalkınma, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki birçok ülke tarafından –kolay kolay taklit edilemeyecek bile olsa- örnek alabileceği, dersler çıkarabileceği bir deneyim olarak da algılanıyor.²⁵ İyimser gözlemciler, Çin'in zorlu bir rakip olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler için ciddi fırsatlar sunan büyük bir pazar olduğunu vurguluyorlar. Gerçekten de, Çin sanayiinin gelişmesine paralel olarak artan hammadde ve enerji talebi, birçok Güney ülkesi için yeni olanaklar yaratmış durumda. Gelişmekte olan ülkelerin reform sonrası Çin'ine bakışları da, kaçınılmaz olarak, bütün bu farklı etmenlerin yarattığı çelişkileri yansıtmakta.²⁶

çaba. Bu politika, ifadesini "balık vermek değil, balık tutmayı öğretmek" deyiminde buluyor. Bkz. Zhang Rong, "Jinian Zhongfei kaiqi wajijiao guanxi wushi zhounian xueshu yantanhui zongshu" ("Çin-Afrika İlişkilerinin 50. Yılına Anma" Akademik Seminer özeti), *Xiya feizhou* (Batı Asya ve Afrika), 2007, Sayı: 3, s. 72

²⁴ Bkz. Joshua Eisenman, "China's post-Cold War strategy in Africa: Examining Beijing's methods and objectives", Eisenman, Joshua, Eric Heginbotham, ve Derek Mitchell, eds., *China and the developing world: Beijing's strategy for the Twenty-first century*, Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2007, s.34

²⁵ Maalesef, çoğu zaman, Çin deneyiminden çıkarılan yegane sonuç, işçilik ücretlerinin düşük tutulması gerektiği oluyor.

²⁶ Latin Amerika örneğinde, Devlin ve diğer yazarlar, bu çelişkileri dört başlık altında topluyor: 1) başarısından dersler çıkarılabilecek bir örnek olarak Çin. 2) 1,3 milyar nüfusu olan bir pazar ve ucuz tüketim ürünlerinin kaynağı olarak Çin. 3) ortak olarak Çin 4) diğer pazarlarda Latin Amerika'nın rakibi olarak Çin. Gerçekten de Çin, birçok gelişmekte olan ülke için birden fazla kimliğe sahip. Bkz. Devlin, Robert; Antoni Estevadeordal, Andrés Rodríguez-Clare, *The*

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Soğuk Savaş dönemindeki üçüncü dünya söylemi, ülkenin ABD ve Sovyetler Birliği'ne bakışındaki değişimlere bağlı olarak şekillendi. Çin'in 1950'li yıllardaki sömürge karşıtı savaşların eşliğinde ortaya koyduğu üçüncü dünya perspektifi Sovyet dış politikasını tamamlayıcı bir unsurdu. 1960'larda Sovyetler Birliği'yle yaşanan ideolojik kopuştan sonra ise Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişmeler Çin dış politikasının merkezine taşındı. Kendini "üçüncü dünyanın doğal lideri" ve "dünya devriminin merkezi" olarak sunan Çin, bu bölgelerde hem ABD hem de Sovyetler'le nüfuz mücadelesine girişti. Çin sosyalizmi, özellikle Kültür Devrimi döneminde dünyadaki sol gruplar arasında kendi taraftar kitlelerini yaratmayı başardıysa da, bütün olarak bakıldığında, Soğuk Savaş döneminde, ÇHC'nin üçüncü dünyaya ancak sınırlı bir şekilde nüfuz edebildiği bir gerçektir.

Üçüncü dünyanın "devrim" ekseninden görüldüğü Mao dönemine kıyasla, reform sonrası Çin'inin bu ülkelerle kurduğu ilişkiler çok daha komplike ve çok boyutlu hale geldi. Reel sosyalizmin iflasından sonra bir Soğuk Savaş kavramı olan "üçüncü dünya" giderek eski anlamını yitirdi ve reform sonrası Çin yönetimi Mao dönemindeki "devrim ihracı" politikasını terk etti. Bugün, ülkedeki uzun vadeli toplumsal istikrarın ekonomik büyümeyle sıkı sıkıya ilişkili olduğunu bilen Çinli yönetici elitler, ülke sanayiinin ihtiyacı olan enerji ve hammadde girişini garantiye almayı birincil hedef olarak görüyor. Bu yeni paradigma, geçmişte Çin'in fiziksel ve kültürel uzaklık sebebiyle fazla etkin olamadığı coğrafyaları Çin dış politikasının gündemine taşıdı. Ülke, 1990'lardan itibaren, geleneksel olarak ABD'nin nüfuz sahası olarak görülen Ortadoğu ve Latin Amerika bölgelerinde aktif olmaya başladı. Çin'in ekonomik pragmatizme ve "iç işlerine karışmama" ilkesine dayanan bu yeni rolü Batı'daki "Çin tehdidi" algısını güçlendirdi. Bugün Çin'in Afrika'da giderek artan ekonomik ağırlığı Batılı gözlemciler tarafından "yeni sömürgecilik" olarak adlandırılıyor.²⁷

Oysa reform sonrası dönemde, ülkenin ekonomik çıkarları ve İslami radikalizm tehdidi gibi güvenlik sorunları Çin'i birebir "Amerikan karşıtı" politikalar gütmekten alıkoydu. Bu reel politika perspektifi, Mao dönemindeki devrimci dış politikayla büyük tezatlar arz ediyor. Ancak, geçmişin "bağımsızlık" mirasını bugün de yaşatan ÇHC'nin Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde ABD'nin dikte ettiği çizgide yürümesini beklemek de mümkün değil. Bu ülkelerle arasındaki tarihsel ortaklığı,

emergence of China: opportunities and challenges for Latin America and the Caribbean (David Rockefeller Center for Latin American Studies), Washington DC: Harvard University Press, 2006, s.197

²⁷ Çinli akademisyenler, yurt içinde ve dışında bu tip analizleri çürütmeye çalışıyorlar. Güncel bir örnek için bkz., Zhang Xiangdong, "Xifang dui zhongguo feizhou zhengce yu shixian de wudu" (Çin'in Afrika politikası ve pratiğinin Batı tarafından yanlış değerlendirilmesi); *Heping yu fazhan* (Barış ve Kalkınma), Şubat, 2007, Sayı: 01

kendi yarı-sömürge geçmişine yaptığı göndermelerle vurgulayan Çin, gelişmekte olan ülkeler için hala bir rol modeli olma iddiasında. Mao döneminin sert anti-emperyalist söylemi bugün yerini "çok kutupluluk" ve "Güney-Güney işbirliği" gibi kavramlara bıraktıysa da Çin kendini hala üçüncü dünyanın doğal lideri olarak görüyor. Bu liderlik misyonunun, gelişmekte olan ülkeler tarafından ne kadar kabul göreceği de, Çin kadar Batı'nın da dünyadaki gelir dağılımı adaletsizliğine getireceği uzun vadeli çözümlere bağlı.

KAYNAKLAR

- -----, *The External Information and Cultural Relations Programs of the People's Republic of China*, United States Information Agency, Research Service, 1973
- **An Chunying**, "He er butong: zhutui feizhou fazhan: zhongguo-feizhou-meiguo sanfang duihua hui zongshu" (Değişime rağmen Uyum: Afrika'nın kalkınmasına yardım: Çin-Afrika-ABD üçlü diyalog konferansı özeti), *Xiya feizhou* (Batı Asya ve Afrika), 2007, Sayı: 6
- **Chai, Trong R.**, "Chinese policy toward the third world and the superpowers in the UN General Assembly 1971-1977: a voting analysis", *International Organization*, 33, 3, Summer 1979
- **Devlin, Robert**, Antoni Estevadeordal, Andrés Rodríguez-Clare, *The emergence of China: opportunities and challenges for Latin America and the Caribbean* (David Rockefeller Center for Latin American Studies), Washington DC: Harvard University Press, 2006
- **Eisenman, Joshua**, Eric Heginbotham, ve Derek Mitchell, eds., *China and the developing world: Beijing's strategy for the Twenty-first century*, Armonk, NY: M.E. Sharpe , 2007
- **Harris, Lillian Craig**, *China's foreign policy toward the Third World*, The Center for Strategic and International Studies, Washington DC: Praeger, 1985
- **Lai, Hongyi Harry**, "China's oil diplomacy: Is it a global security threat?", *Third World Quarterly*, Vol. 28, No.3, 2007, ss. 519-537
- **Mora, Frank O.**, "Sino-Latin American relations: Sources and consequences, 1977-1997", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol.41, No.2 (Summer, 1999) pp.vi-116
- **Rubinstein, Alvin Z.** ed., *Soviet and Chinese Influence in the Third World*, Praeger: New York, 1975
- **Sutter, Robert G.**, *Chinese Foreign Relations: Power and Policy since the Cold War*, New York: Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2008
- **Worden, Robert L.**, "China's Balancing act: Cancun, the Third world, Latin America", *Asian Survey*, Vol.23, No 5 (May, 1983), pp.619-636
- **Yu, George T.**, "China and the Third World", *Asian Survey*, Vol. 17, No.11 (Nov, 1977).ss. 1036-1048

- **Zhang Rong**, "Jinian Zhongfei kaiqi waijiao guanxi wushi zhounian xueshu yantanhui zongshu" ("Çin-Afrika İlişkilerinin 50. Yılına Anma" Akademik Seminer özeti), *Xiya feizhou* (Batı Asya ve Afrika), 2007, Sayı: 3
- **Zhang, Shu Guang**, "Constructing 'Peaceful coexistence': China's Diplomacy toward the Geneva and Bandung conferences, 1954-1955", *Cold War History*, Vol. 7, No. 4 November 2007, ss. 509-528
- **Zhang Xiangdong**, "Xifang dui zhongguo feizhou zhengce yu shixian de wudu" (Çin'in Afrika politikası ve pratiğinin Batı tarafından yanlış değerlendirilmesi); *Heping yu fazhan* (Barış ve Kalkınma), Şubat, 2007, Sayı: 01